

8. Грушевський М. С. Історія України–Руси / М. С. Грушевський. – Т. 10. – К., 1998. – 408 с.
9. Гуржій О. Слово до читача / О. Гуржій // Руїна: друга половина XVII ст. – К.: Україна, 1996. – 431 с.
10. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 223 с.
11. Евеккий Ф. Малорусские исторические песни и думы с примечаниями / Ф. Евеккий // Отечественные записки. – 1841. – С. 73–74.
12. Козацькі пісні. – К.: «Музична Україна», 1969. – 304 с.
13. Костомаров Н. И. Руина / Н. И. Костомаров // Собранные сочинения: Исторические монографии и исследования. – Кн. 6. – СПб., 1905. – 815 с.
14. Мицик Ю. А. Гетьман Іван Виговський / Ю. Мицик. – К., 2004. – 84 с.
15. Мицик Ю. Умань козацька і гайдамацька / Ю. Мицик. – К., 2002. – 187 с.
16. Морозенко Нестор // Радянська енциклопедія історії України. – Т. 3. – К.: Головна редколегія УРЕ, 1971. – 576 с.
17. Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654) / М. Н. Петровський // Нариси з історії України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1940. – Вип. 4. – С. 118.
18. Семен Палій та Фастівщина в історії України: Збірник матеріалів конференції. – К.–Фастів, 1997.
19. Смолий В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. Смолий, В. Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.
20. Срезневський І. Запорожская старина / И. Срезневский. – Ч. 2 – Харьков, 1834. – 84 с.
21. Сумцов М. Слобідсько–українські історичні пісні / М. Сумцов. – Черкаси: «Сіач», 1918. – 21 с.
22. Українська народна творчість. Історичні пісні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 1067 с.
23. Українська народність: нариси соціально–економічної і етно–політичної історії. – К.: Наукова думка, 1990. – 560 с.
24. Чухліб Т. Семен Палій / Т. Чухліб // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000.
25. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К., 1998. – 448 с.
26. Lapisiec albo Kroniczka Ioachima Jerlicza. – T. 2. – Warszawa, 1853. – 109 p.

References

1. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komisziej... – Ch. II. – T. 2. – K., 1888. – 722 s.
2. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komisziej... – Ch. III. – T. 1. – M., 1859. – 557 s.
3. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossij, izdavaemyj vremennoj komisziej... – Ch. III. – T. 2. – K., 1868. – 846 s.
4. Brokgauz F. A., Efron N. A. Jenciklopedicheskij slovar'. – T. XVII. Rozaven – Repa. – SPb.: Izdatel'skoe delo, 1899. – 480 s.
5. Volk–Karachevskij V. V. Bor'ba Pol'shi s kazachestvom vo vtoroj polovine XVII i nachale XVIII veka / V. V. Volk–Karachevskij. – K., 1899. – 361 s.
6. Grygor'jev–Nash (Grygorii'v Nykyfor). Istorija Ukrai'ny v narodnyh dumah ta pishnjah / N. Grygor'jev–Nash. – K.: Veselka, 1993. – 271 s.
7. Grinchenko B. Pisnja pro Doroshenka j Sagajdachnogo / B. Grinchenko // Zapysky Ukrai'ns'kogo naukovoogo tovarystva u Kyjevi. – Kn. 1. – K., 1908. – 168 s.
8. Grushevs'kyj M. S. Istorija Ukrai'ny – Rusy / M. S. Grushevs'kyj. – T. 10. – K., 1998. – 408 s.
9. Gurzhij O. Slovo do chytacha / O. Gurzhij // Rui'na: druga polovyna XVII st. – K.: Ukrai'na, 1996. – 431 s.
10. Gurzhij O. Ukrai'ns'ka kozac'ka derzhava v drugij polovyni XVII – XVIII st.: kordony, naseleennja, pravo / O. Gurzhij. – K.: Osnovy, 1996. – 223 s.
11. Evckij F. Malorusskie istoricheskie pesni i dумы s primechanijami / F. Evckij // Otechestvennye zapiski. – 1841. – S. 73–74.
12. Kozac'ki pisni. – K.: «Muzychna Ukrai'na», 1969. – 304 s.
13. Kostomarov N. I. Ruina / N. I. Kostomarov // Sbrannnye sochinenija: Istoricheskie monografii i issledovanija. – Kn. 6. – SPb., 1905. – 815 s.
14. Mycyk Ju. A. Get'man Ivan Vygov's'kyj / Ju. Mycyk. – K., 2004. – 84 s.

15. Mycyk Ju. Uman' kozac'ka i gajdamac'ka / Ju. Mycyk. – K., 2002. – 187 s.
16. Morozenko Nestor // Radjans'ka encyklopedija istorii' Ukrai'ny. – T. 3. – K.: Golovna redkolegija URE, 1971. – 576 s.
17. Petrovs'kyj M. N. Vyzvol'na vijna ukrai'ns'kogo narodu proty gnitu shljahets'koi' Pol'shi i pryjednannja Ukrai'ny do Rosii' (1648–1654) / M. N. Petrovs'kyj // Narysy z istorii' Ukrai'ny. – K.: Vyd–vo AN URSR, 1940. – Vyp. 4. – S. 118.
18. Semen Palij ta Fastivshhyna v istorii' Ukrai'ny: Zbirnyk materialiv konferencii'. – K.–Fastiv, 1997.
19. Smolij V., Stepankov V. Petro Doroshenko. Politychnyj portret / V. Smolij, V. Stepankov. – K.: Tempora, 2011. – 632 s.
20. Sreznev's'kij I. Zaporozhskaja starina / I. Sreznevskij. – Ch. 2 – Har'kov, 1834. – 84 s.
21. Sumcov M. Slobids'ko–ukrai'ns'ki istorichni pisni / M. Sumcov. – Cherkasy: «Sijach», 1918. – 21 s.
22. Ukrai'ns'ka narodna tvorčist'. Istorichni pisni. – K.: Vyd–vo AN URSR, 1961. – 1067 s.
23. Ukrai'ns'ka narodnist': narysy social'no–ekonomichnoi' i etno–politychnoi' istorii'. – K.: Naukova dumka, 1990. – 560 s.
24. Chuhlib T. Semen Palij / T. Chuhlib // Istorija Ukrai'ny v osobah: Kozachchyna. – K., 2000.
25. Jakovleva T. Get'manshyna v drugij polovyni 50–h rokov XVII stolittja: Prychyny i pochatok Rui'ny / T. Jakovleva. – K., 1998. – 448 s.
26. Lapisiec albo Kroniczka Ioachima Jerlicza. – T. 2. – Warszawa, 1853. – 109 p.

Meremerin E. O., publisher, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), izhenia@gmail.com

Ruin and its socio–economic and political implications for Ukrainians in reflecting historical dumas and songs

The article analyzes the songs that reflect the period of so-called «Ruins» and its socio–economic and political consequences for Ukrainians. It is noted that folk poetic folklore reflects not only the broad historical background, but also the territorial boundaries, regional and everyday features. The general conclusions about the «binding» of specific poetic works to this chronological section and comparison of the number of stored songs with the Khmelnytsky period are made.

Keywords: «Ruin», historical songs, folklore, civil war, Khmelnytsky Region.

* * *

УДК 93(477) 94(477)

Морозов А. Г.,
доктор історичних наук, професор, Черкаський
національний університет ім. Богдана Хмельницького
(Україна, Черкаси), gileya.org.ua@gmail.com

Павлова Н. В.,
магістрант, Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького (Україна, Черкаси),
gileya.org.ua@gmail.com

Грошові накопичення селянських господарств в добу НЕПу

Аналіз довготривалої багатогранної діяльності української сільсько–господарської кооперації докологоспного періоду неможливий без попереднього висвітлення ряду питань, так чи інакше пов'язаних з кількісною та якісною оцінками грошових ресурсів, які були в розпорядженні селянства. Адже саме на них в значній мірі повинна була спиратись в своїй роботі кредитна сільськогосподарська кооперація.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, селянство, грошові накопичення, аграрний сектор економіки, кредит.

Вказана проблема привертала до себе увагу дослідників як 20–х років так і їх наступників. Так досить цікавою спробою проаналізувати вплив кредитної сільськогосподарської кооперації на розвиток сільського господарства України стала робота С. А. Фесенка,

яка побачила світ ще в 1928 році [1]. Хронологічно сучасний етап досліджень був започаткований статтею С. Р. Ляха [2]. Вона була присвячена висвітленню взаємодії сільськогосподарських кооперативних об'єднань з різноманітними державними, громадськими, господарськими організаціями. Вже в нових політичних умовах була опублікована стаття В. І. Бутенка [3]. Висвітлюючи загальні питання діяльності сільськогосподарських кооперативних організацій в 20-ті роки, автор торкається і проблем, пов'язаних з їх впливом на різні сторони життя села. Серед публікацій кінця 90-х рр. XX ст. привертає увагу інформаційно насичені монографії В. В. Калініченка [4].

Мати вірне уявлення про розмір грошових накопичень в селянських господарствах неможливо, не проаналізувавши попередньо належним чином фінансове становище селянського господарства та тогочасну податкову політику держави по відношенню до дрібних товаровиробників в аграрному секторі народного господарства. У часи реального здійснення цієї політики вона широко не обговорювалась. Це і не дивно, тому, що ці питання настільки гостро і глибоко зачіпали значно переважаючу частину населення країни – трудове селянство, що навіть натяк на можливість широких дискусій в цій царині, вважався недопустимим. Наочний приклад того, до чого може призвести найменша у відношеннях між селянством та офіційно репрезентуючим державу робітничим класом, був ще у всіх перед очима. Особливо насторожено будь-які, навіть найменші кроки в цьому напрямку сприймалися в Україні, де лише в 1922 році пішла на спад хвиля «політичного бандитизму», у який власне виливалось масове незадоволення селянства існуючими економічними відносинами доби військового комунізму.

Та відгомін цих масштабних подій ще довго проочувався в різних місцях України. Навіть в 1925 році значна частина Чернігівщини – Борзеньський та Плисківський райони Конотопської округи, Комарівський та Ічнянський Ніжинської округи, Ямпільський, Клишківський, Тулиголівський Новгород–Сіверської округи, Холменський, Сосницький, Менський, Чорногіцький Сновської округи, Березнянський, Любечський, Ренкінський Чернігівської – загалом 14 районів все ще були, слідує виразам тогочасних офіційних документів, «поражені бандитизмом» [5, арк. 15]. Практично це означало, що сільська місцевість все ще залишалася малодоступною для фінагентів та приїжджих представників радянської влади. Фактично йшлося про рішучу відмову селянства миритись з непомірними податками.

Партійно-державні верхи чудово знали про не деклароване, а дійсне становище селянства. Це розуміння обумовлювало постійну настороженість державних органів до селянських мас як можливого джерела серйозних політичних ускладнень, що випливали не з абстрактних соціально-класових теорій, а з цілком конкретного економічного становища селянства.

Так, у дискусії, що розгорнулася на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 13 листопада 1926 року, обговорювалось широке коло питань, що стосувались проекту нової, 1929 року, Конституції УСРР.

Аналізуючи політичні наслідки тенденції до закріплення і в проєкті нової (вірніше, в новій

редакції Конституції 1919 року) Конституції України положень про домінуючу роль в житті суспільства робітничого класу, Г. І. Петровський заявив: «На Україні 5 млн. робітників, а селян 20 млн. Селяни будуть заперечувати» при прийнятті запропонованих авторами змін в Конституції, які стосувались визначення ролі робітничого класу, влади, (державних органів – Авт.). Селяни будуть заперечувати – це не наша держава, ця держава, це ваша держава – робітників. Вони скажуть: «Раніше говорили, держава – це монархія, а тепер робітники будуть говорити, що держава – це ми, а не ви, селяни. А податки беруть. Податки платимо. Ми були раніше рабами, при монархії, і тепер теж раби». У цьому місці стенограма виступу Г. І. Петровського зафіксувала дуже показову репліку одного з присутніх на засіданні: «Уже говорять». Далі він продовжував: «Ми повинні боротись і за селянство, і за таку державу, яка б забезпечувала рівні права всіх громадян. Адже влада – це ті люди, кого обирають в сільради. То ж чи можна вважати, що 5 відсотків пролетаріату це влада, а 95 відсотків населення, представлених в сільрадах, це не влада!» [6, арк. 34].

Зазначимо, що така гостро відверта характеристика становища селянства пролунала із уст голови ВУЦВКА, найавторитетнішого члена радянського керівництва України, який протягом десятиріч був й одним із провідних лідерів українських більшовиків, людини, яку було практично неможливо звинувачувати у хисткості комуністичних переконань, чи тим більш у прихильності до «українського буржуазного націоналізму». Безумовно, що порівняно з попереднім періодом воєнних і економічних лихоліть, податкова політика часів НЕПу принесла значну полегкість селянству, дала йому великі економічні вигоди.

Не можна не враховувати також, що в цілому позитивний розвиток основних економічних тенденцій навіть помимо суто суб'єктивних факторів гальмував дослідження, а тим більше дискусії з цього кола питань. Між тим вони існували. І з часом більше загострювалися.

Проблема визначення реальних грошових нагромаджень в селянських господарствах України за часів НЕПу потребує таким чином хоча б побіжного висвітлення. Завдання це дуже ускладнене в силу цілого комплексу тісно пов'язаних між собою як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Величезний історичний досвід селянства, стійкі навички боротьби за виживання господарства в умовах одвічного прагнення мало не всіх владних інституцій вилучити з нього максимум того, що набувалося тяжкою хліборобською працею, сформувало специфічні не лише зовнішні, але й внутрішні, глибоко притаманні значним масам селянства риси поведінки. Особлива обережність відносно найдрібніших деталей, які могли б афішувати наявність тих чи інших цінностей, нехай відносно зовсім незначних, стала чи не однією з характерних рис соціально-психологічного портрету сільського трудівника.

Зовсім свіжий історичний досвід, набутий в роки жорстоких соціальних потрясінь революції та громадянської війни, лише посилив одвічну обережність селянина як дрібного виробника до всього, що хоч в якійсь мірі розкривало стан його грошового накопичення.

Зрозуміло, що процес накопичення в селянських господарствах 20-х років був дуже строкатим. Не

кажучи про значення основного фактора – ступеня економічного розвитку господарства, інтенсивність накопичення коштів залежала ще від значної кількості інколи не набагато менш важливих чинників самого різноманітного плану: політичного, юридичного, географічного, кліматичного, домінування тих чи інших ділових традицій і таке інше. Час та інтенсивність їх впливу були теж дуже мінливі.

Аналіз даної проблеми ускладнений також і тим, що в громадській свідомості, досить свіжій історичній пам'яті ситуація виглядала неоднозначною. Конкретним проявом цього була, наприклад, наявність на міських базарах десь до останньої чверті 20-х років, з певними, правда, територіальними та асортиментними особливостями, але в цілому широкого вибору дешевих для міського жителя сільськогосподарських продуктів. Відчутна торгівельна активність основної маси селянства розглядалася переважно більшістю несільськогосподарського населення не лише як позитивний побутовий фактор, але і як вагомий доказ заможності селянства, яке «не дорожить» тому, що мав достатню кількість товарної продукції для того, щоб, не зважаючи на низькі ціни, мати добрі прибутки. Думка щодо «розкоші» НЕПу, багаторазово підсилена наступними економічними та політичними катаклізмами: насильницька колективізація, голод, довготривала карткова система, війна, тяготи відбудови, – побутує й понині.

Це в повній мірі відноситься і до проблеми адекватної оцінки процесу ринкового цінотворення на продукти сільського господарства та витікаючої звідси фінансової спроможності селянських господарств 20-х років, яка в свою чергу була тісно пов'язана з проблемою виплати сільськогосподарського податку, і не лише його розмірів, але, що було не менш важливо, і термінів сплати! Зазначимо наперед, що терміни сплати сільськогосподарського податку в ряді випадків мали основний вплив не лише на роздрібні, але й на оптові ціни на сільськогосподарську продукцію. Досить згадати, що терміни виплати сільськогосподарського податку зачіпали різнопланові інтереси держави, селян-виробників, кооперативних організацій, приватних підприємців, посередників, різноманітних експортних організацій тощо.

На нашу думку в цілому слід виділити два рівні сприйняття жорстокості чи лібералізму податкової політики: побутовий та виробничий. Досить чітко вони виділяються у сфері великомасштабного виробництва. Зовсім інша справа, коли розглядається дрібнотоварне виробництво, та ще й у випадку, коли, як це і в сфері традиційного сільського господарства, товарне виробництво ще достатньо не викристалізувалось з традиційного, переважно споживчого селянського господарства. В цьому випадку немає ще і повного розуміння господарчо-виробничої ваги податкового тягара. Так, наприклад, він може мати задовільний характер при оцінці його впливу на рівень власного споживання, але в той же час справляти негативний вплив на можливість накопичення коштів виробничого, а тим більш розширювального призначення.

У цьому плані слід однозначно підкреслити жорстокість тогочасної податкової політики в аграрному секторі народного господарства. Податком обкладалися

практично всі галузі селянського господарювання: рільництво, тваринництво, луківництво та присадибні ділянки. Інакше кажучи, практично всі види рослинницької та тваринницької продукції розглядалися податковими органами як суто товарні. Для визначення обсягу валової продукції селянського господарства та встановлення на цій основі суми податку враховувалися в рільництві, наприклад, не лише вартість зібраного зерна, але й соломи та вирошеного насінневого матеріалу. У тваринництві враховувались вартість всієї яловичини, свинини, баранини, молока, яєць, битої птиці, шерсті та шкір, які отримувало господарство. Так само ретельно враховувалась вартість продукції присадибних ділянок, а в ряді випадків і садівництва. Норми виходу рільничої та тваринницької продукції визначалися при цьому досить напружено. Тобто, суто статистично мало не вся вироблена в селянському господарстві продукція розглядалася як товарна! Хоча зрозуміло, що характерне для переважаючої частини України саме багатогалузеве дрібне селянське господарство не могло мати не те, що високий, а просто мінімальний рівень товарності всіх своїх галузей.

Аналізуючи середньостатистичні розрахунки, які закладалися в основу обрахунку вартості валової продукції пересічного селянського господарства, його прибутковості та витікаючої звідси суми податку не можна не бачити їх досить серйозної невідповідності тогочасним господарсько-економічним реаліям.

Так, загальна вартість валової продукції пересічного селянського господарства у 1924 році обчислювалась у розмірі 424,5 крб. на господарство і 89,2 крб. на одного члена господарства [7, арк. 78].

Виходячи з цього, сума сільськогосподарського податку як в абсолютних цифрах (14,7 крб. на господарство і 3,15 крб. на одного їдця, так і у відсотках (6,3%) здається не надто обтяжливою [8, арк. 70, 71].

Однак в даному випадку ніяк не слід забувати, що справа йде про середню вартість валової продукції, знову ж таки середнього господарства, якій до того ж надано стовідсоткову товарність, чого ніяк не могло бути в тогочасній господарській реальності.

У залежності від суми валового доходу, селянські господарства були поділені лише на три податкові групи.

Слід проте відразу зазначити, що загальна економічна градація селянських господарств, прийнята для віднесення їх до певної податкової категорії при переході в 1923 році від натурального внесення податку до грошової форми оплати сільськогосподарського податку, була позначена відвертим нехтуванням не лише соціальних проблем селянства, а й власне господарсько-економічною стороною речей. Ця надзвичайно важлива справа була проведена дуже поспішно, під тиском політичних обставин, однією з яких стала резолюція XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року) «Про податкову політику», яка зажадала негайного переходу від натурального до грошового оподаткування селянства [9, с. 363–366]. Виконуючи згадану резолюцію XII з'їзду РКП(б), ВУЦВК і Раднарком УСРР вже 19 травня 1923 року, всього через 25 днів після її прийняття, затверджують декрет про введення єдиного сільськогосподарського податку в грошовій формі з 1 жовтня 1923 року.

Однією з причин цього було також і зверхньо побіжне ставлення, викликане елементарним нерозумінням всієї

важливості правильної оцінки податкоспроможності селянського господарства для його нормального функціонування та розвитку. Наслідком цього стало те, що робота по визначенню категорій оподаткування господарств, була проведена суто формально. Податковий тягар перекладався на плечі селян фактично без будь-якого об'єктивного обґрунтування його розмірів.

У залежності від суми валового заходу було встановлено три податкові групи селянських господарств: з валовим доходом до 200 крб., з валовим доходом від 200 до 1600 крб. та з валовим доходом понад 1600 крб.

Цікаві розрахунки щодо справжнього тягара єдиного сільськогосподарського податку 1923 року, виходячи із аналізу основного джерела грошових доходів селянства – зерновиробництва, містяться в закритій довідці, підготовленій для політбюро ЦК КП(б)У спеціалістами Наркомзему та Української економічної наради [10, арк. 24]. Для розрахунків загальна площа польового засіву приймалась рівною 16 млн. 297 тис. десятин. З них виключались 230 тис. десятин загинувших посівів та 72 тис. десятин, зайнятих цукровими буряками, які були звільнені від оподаткування. Таким чином, під оподаткування підпадали посіви зернових на площі 16 млн. 47 тис. десятин. Сума податку становила 200 млн. житніх одиниць. В розрахунку на 1 десятину посіву це складало 12,5 пудів з десятини. Враховуючи те, що фактично реальний тягар податку припадав на основні польові культури (зернові хліба, кукурудза, просо, соняшник), площа посівів, що забезпечувала надходження грошових коштів, зменшувалась до 15 млн. 140 тис. десятин. Кількість же зерна з кожної десятини, яке йшло на сплату податку, навпаки, збільшувалось до 13,2 пуд. з десятини. Беручи пересічний врожай 1923 року за 45 пудів з десятини, тягар оподаткування визначався рівним 30 відсоткам від валового збору селянського господарства.

Показник, як бачимо, дуже високий. Проте і він не був остаточний. Далі у довідці вказувалось, що із 4,75 млн. селянських господарств посіви мали 4,56 млн. При чому 2,14 млн. не мали робочого скота.

Виходячи з цього кількість достатньо податкоспроможних господарств визначалась лише в 2,61 млн. При розкладці 200 млн. пудів житніх одиниць лише на них, тягар податку на 1 господарство підвищувався майже до 77 пудів!

На перший погляд головне значення для селянина мав лише сам розмір грошової суми, яка належала до сплати. Та при всьому значенні самої суми податку, її безумовному впливові на стан та розвиток селянського господарства, при уважному аналізі визначальних факторів товарно-грошового обігу сільського господарства не менше значення мають терміни його сплати. Саме терміновий фактор став, на наш погляд, основним важелем реалізації державної фінансової політики в аграрному секторі народного господарства.

У складній взаємодії різноманітних елементів податкової, а звідси і загальноекономічної політики в аграрному секторі народного господарства, виразно превалювали термінові. Довгий час при аналізі соціально-економічних процесів доколгоспного села вони спочатку свідомо, потім по традиції, а згодом уже й від нерозуміння їх сутності та дійсного впливу на

стан селянського господарства залишалася поза увагою дослідників. Хоч в ситуації, що розглядається, терміни сплати податку, тобто час в повній відповідності з прагматичним прислів'ям дорівнював грошам.

Терміни сплати податку прямо визначали обсяг сільськогосподарської продукції, яка вилучалась державою з селянського господарства. Незважаючи на велику майнову диференціацію, терміни сплати податку для всіх господарств були встановлені однаково. Так, в 1924/25 господарському році були визначені такі крайні строки оплати сільськогосподарського податку [11, арк. 4, 53]:

- 15 вересня – 25%,
- 1 листопада – 50%,
- 1 квітня – 25%.

Основним джерелом грошових надходжень до господарства для переважної більшості українського селянства була реалізація зерна. З наведених даних видно, що терміни сплати податку були для незаможного селянства, яке не мало грошових чи натуральних (зерно) збережень, дуже не вигідні. Три чверті податкової суми потрібно було сплатити до 1 листопада. Це означало, що для реалізації хліба селянин фактично мав лише два місяці: вересень–жовтень. Ці місяці були ще геть заповнені невідкладними сільськогосподарськими роботами: збиранням цукрових буряків, кукурудзи, соняшника, коноплі, підняттям зябу, тощо. Тобто з одного боку селянин був змушений невідкладно продавати свій товарний хліб, чи принаймні значну його частину, для того, щоб мати чим сплатити податок, а з другого – зовсім не мав часу для того, щоб вигідно провести торг. Враховуючи все це, можна зробити висновок: нормальний, економічно виправданий збут зерна у визначені законоположенням строки був практично неможливий. Пропонування набагато перевищувало попит. Виходячи з цього слід вказати на великою мірою штучний характер осінніх наднизьких цін на сільськогосподарську продукцію. В основі їх лежали терміни сплати сільськогосподарського податку, які змушували переважну частину селянства віддавати вироблену ними продукцію інколи в повному розумінні слова за півціни.

Про це яскраво свідчать такі дані щодо сезонних коливань цін на пшеницю. 1923 року (в коп., за пуд) [12].

Березень	Квітень	Травень	Червень	Вересень	Жовтень	Листопад
100	88	74	79	57	51	57

Як бачимо, у вересні–листопаді відбувався не економічно обумовлений продаж, тобто взаємовигідний обмін, а йшов відверто примушений скид зерна селянством. Незаможник віз хліб на базар всупереч всякій економічній доцільності, виключно через невідкладну потребу в грошах, для того, щоб сплатити податок.

При цьому слід особливо підкреслити саме той факт, що попри всі гучні політичні декларації та чисельні пропагандистські заяви, в реальному повсякденному житті саме слабші в економічному відношенні соціальні

прошарки українського селянства, які не мали грошових запасів, найбільше страждали від жорстокості державної податкової політики. Зможне селянство, маючи певні грошові заощадження, мало можливість уникнути реалізації своїх товарних запасів в період різкого падіння цін на сільськогосподарську продукцію, викликаного наближенням строку сплати податку. Середняцтво ж, не маючи в своїй масі хоч більш-менш достатніх грошових запасів, змушено було слідувати уготованим йому шляхом збуту товарної частки виробленої ним продукції по відверто сконструйованим термінами сплати сільгосподатку заниженим цінам.

В таємній інформації Харківського окружного КП(б) У (грудень 1926 р.) на адресу ЦК прямо визнавалось: «наявність кризи в нашій роботі (на селі – А. М.)» особливо те, що останні 4 місяці посиленою викачкою коштів ударили по бідності» [13, арк. 41].

Отже всі ці чинники не давали змоги значній частині селянських господарств не те, що отримати прибуток, але навіть покрити найнеобхідніші виробничі витрати.

Список використаних джерел

1. Фесенко С. А. Эффективность сельскохозяйственного кредита на Украине. – Харьков, 1928.
2. Лях С. Р. Роль сельскохозяйственной кооперации в становлении советского образа жизни крестьянства Украины (1921–1928) // Вопросы истории. – Респ. міжвідомчий наук. зб. – Харків, 1980. – Вип. 25. – С. 38–44.
3. Бутенко В. И. Развитие сельскохозяйственной кооперации на Украине в 20–е годы // Вестник Харьковского университета. – 1989. – № 343. – История. – Вып. 23. – С. 3–10.
4. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929). – Харків, 1991.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 87.
6. Там само. – Оп. 6. – Спр. 65.
7. Там само. – Оп. 20. – Спр. 1889.
8. Там само. – Оп. 20. – Спр. 1887.
9. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967). – Т. 1.
10. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 45.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2059.
12. Сільський господар. – 1924. – № 6. – С. 7.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2298.

References

1. Fesenko S. A. Jefferktivnost' sel'skhozajstvennogo kredita na Ukraine. – Har'kov, 1928.
2. Ljah S. R. Rol' sel'skhozajstvennoj kooperacii v stanovlenii sovetskogo obraza zhizni krest'janstva Ukrainy (1921–1928) // Voprosy istorii. – Resp. mizhvidomchij nauk. zb. – Harkiv, 1980. – Vyp. 25. – S. 38–44.
3. Butenko V. I. Razvitie sel'skhozajstvennoj kooperacii na Ukraine v 20–e gody // Vestnik Har'kovskogo universiteta. – 1989. – № 343. – Istorija. – Vyp. 23. – S. 3–10.
4. Kalinichenko V. V. Seljans'ke gospodarstvo Ukrai'ny v dokolgospnyj period (1921–1929). – Harkiv, 1991.
5. CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 6. – Spr. 87.
6. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 65.
7. Tam samo. – Op. 20. – Spr. 1889.
8. Tam samo. – Op. 20. – Spr. 1887.
9. Reshenija partii i pravitel'stva po hozjajstvennym voprosam (1917–1967). – T. 1.
10. CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 6. – Spr. 45.
11. CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2059.
12. Sil's'kyj gospodar. – 1924. – № 6. – S. 7.
13. CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2298.

Morozov A. G., Doctor of History Science, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University (Ukraine, Cherkasy), gileya.org.ua@gmail.com

Pavlova N. V., magistrant, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University (Ukraine, Cherkasy), gileya.org.ua@gmail.com

Peasants farm's money accumulations in the period of the new economic policy

The analyses of the long-term and many-sided activity of the Ukrainian agricultural cooperation of the pre-collective farm period was impossible without the previous lighting up of the problems connected with the quantitative and qualitative estimate of the money accumulations which were at peasant's disposal. That is because the credit agricultural cooperation should base it's work just on them.

Keywords: agricultural cooperation, peasantry, money accumulations, agricultural sector of the national economy, credit.

* * *

УДК 94(477.8)«1937»

Николаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), natalienik8@gmail.com

РЕПРЕСОВАНИЙ ВИКЛАДАЧ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ МАШКЕВИЧ СТЕПАН ГЕРВАСІЙОВИЧ (ГАРАСЬОВИЧ)

Висвітлено життєвий шлях викладача юридичного факультету Київського державного університету Машкевича Степана Гервасійовича. Детально проаналізовано обставини його арешту органами НКВС УРСР у 1937 р. Досліджено причини його арешту та несправедливого ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920–х – 1930–х рр. Доля Машкевича Степана Гервасійовича виявилася досить типовою для арештованих у 1936–1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету С. Г. Машкевича, проведеного в 1937 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, викладачі, історики, юристи, НКВС УРСР, Київський державний університет.

Пропоноване дослідження присвячене біографії репресованого у 1937 р. викладача історичного факультету Київського державного університету Машкевича Степана Гервасійовича (Гарасьовича).

Стан вивчення теми дослідження. Історіографія політичних репресій сталінської доби в Україні щороку поповнюється новими працями. З часу відновлення незалежності України у 1991 р. науковцями було опубліковано ряд важливих збірників документів про політичні репресії щодо викладачів та науковців м. Києва, де вперше було оприлюднено унікальні документи з колишніх радянських «спецхранів» [10; 15]. Серед найбільш важливих праць про долю репресованих київських викладачів та інтелігенції слід назвати дослідження І. Біласа [2], С. Білокозя [3], В. Заруба [6], Д. Табачника [14], Ю. Шаповала [16], О. Рубльова [8; 13], Л. Шевченко [11; 17], О. Юркової [18], В. Скопенка, В. Короткого, І. Тіщенко [11], К. Довганя [5], В. Нікольського [9], Н. Литвин [7] та багатьох інших. Про те, що зазначена тематика викликає значне зацікавлення у науковців свідчить факт, що про політичні репресії комуністичного режиму проти української інтелігенції у сталінський період історії ХХ століття вже опубліковано кілька тисяч наукових публікацій, які годі перелічити у цьому вступі [12]. Завдяки цим науковим працям